

ПСИХОАКЦЕНТУАЦІЯ МОВНОЇ СВІДОМОСТІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ В ЇЇ ЛИСТАХ ДО МИХАЙЛА ДРАГОМАНОВА¹⁶

Віталія Папіш

Abstract: The discourse of Lesya Ukrainka's letters has been studied with the use of the method of psychological accentuation for the first time in this article. Cognitive structures of the accentuated linguistic consciousness of the writer are traced through the verbal expression of demonstrative traits (frequent nominations for foreign languages, the symbolism of the pseudonym, the actualisation of social, household, and somatic vocabulary). The necessity of involving letters and facts of biography for the reconstruction of writers' psychological portraits and inherited linguistic abilities is proved.

Keywords: epistolary discourse, linguistic personality, linguistic consciousness, psychological accentuation, demonstrative traits.

Тексти особистісного характеру (листи, мемуари, щоденники) все частіше опиняються в полі наукового інтересу сучасних мовознавців, оскільки вони дають змогу простежити мовно-інтелектуальне та мовно-психологічне становлення творчої особистості. За їх допомогою можна осмислити креативний потенціал та виявити приховані риси характеру цієї особистості.

Ефективним джерелом для таких досліджень є епістолярний дискурс геніальних митців, до яких належить і Леся Українка. Мовний феномен її листів вже проаналізований з погляду загальних рис епістолярного дискурсу (Святовець 1981), лінгвокреативності (Космеда 2018), окремих питань щодо креативного моделювання семантики, метафор та регулятивів (Богдан 2013), антропонімікону (Аркушин 2008), своєрідної актуалізації письменницею мовознавчих проблем (Статєєва 1997) та ін. У цій розвідці спрямуємо свою увагу на психолінгвістичний аналіз її письма. Уважаємо, що епістолярій Лесі Українки через свою специфіку – багатий матеріал для подібних досліджень.

¹⁶ http://doi.org/10.26615/issn.1314-572X.2021_010

Акцентуація як термін психолінгвістики – це посилення певних психічних властивостей або рис людської вдачі без порушення норм, що своєрідно вербалізується, відображається в мовленні лінгвоперсони. Психологічну акцентуацію на матеріалі художнього набутку іноземних джерел активно вивчають сьогодні в мовознавстві, зокрема українська вчена Яна Бондаренко (Бондаренко 2002) та російські науковці, серед яких Валерій Белянін (Белянін 2000), Євгенія Чалкова і Тетяна Лапкіна (Чалкова & Лапкіна 2001), Тетяна Прокоф'єва (Прокоф'єва 2009), Ірина Мазирка (Мазирка 2008). Наукові студії, що здійснені в ракурсі теорії психоакцентуації на матеріалі жанру листів (епістем), щодо інших мовних особистостей на сьогодні відсутні. Як відомо, жанр листів відносять до еґо-текстів, або я-текстів, персональних текстів.

Мета цієї наукової студії – простежити риси прихованої акцентуації, що вербалізовано в дискурсі листів Лесі Українки до Михайла Драгоманова. *Актуальність* дослідження зумовлена посиленням зацікавленням епістолярним дискурсом. *Матеріал дослідження* – тексти 18 листів Лесі Українки до Михайла Драгоманова, опубліковані в десятому томі її творів у 12-ти томах (Леся Українка 1978).

Листування письменниці зі своїм дядьком М. Драгомановим є частиною сімейного епістолярію, що зумовлене не тільки потребою родинного спілкування, але й духовною спорідненістю двох інтелектуалів. Повторюваною формою звертання – *любий дядьку* чи *любий мій дядьку* – передано інтимне, дружнє, родинно-товариське ставлення до адресата. Епістолярний діалог тривав упродовж 1888 – 1895 років. Розпочався він тоді, коли дівчині йшов 17-ий рік. М. Драгоманов був на той час відомим політичним емігрантом, знаним громадським діячем, істориком, публіцистом, літературним критиком, фольклористом, етнографом. Спершу він проживав у Женеві, де очолював осередок української політичної еміграції (1876 – 1889), а потім – у Болгарії, де, як відомо, був професором першого болгарського університету в Софії (1889 – 1895). Михайло Драгоманов високо цінував Леся Українку, систематично спонукав її до творчості, розвитку її здібностей, закладених, як видається, генетично. У листах до дядька Леся була максимально відвертою, щирою, тому за цими епістемами можна простежити окремі психологічні риси, зокрема й акцентуовані.

Існує усталена думка, що «акцентуації характеру обумовлені різними типами чинників: «1) психофізіологічними (темпераментом, удачею та ін.), 2) психологічними (мотиваційно-потребною та емоційно-вольовою сферами), 3) соціальними (сімейним оточенням, вихованням та ін.)» (Колесниченко 2013: 7) (Тут і далі переклад з рос. автор. – В. П.). Леся Українка, як відомо, народилася у високоінтелігентній родині, зростала

в умовах сімейного щастя. З дитинства вона демонструвала здібності до поетичної творчості, музики, малярства, вишивання, була режисером сімейних театральних вистав, ще в юності – активно подорожувала, брала участь у громадській роботі. Усі ці факти дозволяють висловити гіпотезу про вроджені риси *істероїдної* акцентуйованої особистості.

До соціально конструктивних рис істероїдів Тетяна Прокоф'єва відносить, наприклад, артистизм, багату уяву, високу працездатність, неймовірну привабливість, емпатію, товариськість. До соціально деструктивних – завищену самооцінку, соціальну незрілість, негативне ставлення до критики. «Аналіз дискурсу акцентуйованих мовних особистостей є плідним у когнітивному ракурсі, адже в критичних ситуаціях у мовленні таких особистостей виявляються численні приховані риси індивідуальної концептуальної картини світу» (Прокоф'єва 2009: 6–7). У контексті міжособистісних стосунків з рідними можна простежити, що деякі істероїдні риси письменниці успадкувала від своїх пращурів, які належали до представників творчої еліти. На сьогодні в науковців не виникає сумніву, що, обсервуючи складну сутність художньо обдарованого роду, необхідно «враховувати певні спадкові психічні риси даного родинного конгломерату, домінантні зацікавлення й ступінь обдарованості, почуття громадянської повинності, культуру сімейних взаємин і товариського життя, діалектику родинної єдності й антинормію окремих особистостей і генерацій тощо» (Денисюк 2005: 165). На окремих важливих фактах зупинимося докладніше.

Насамперед привертає увагу *псевдонім* поетеси. Зазвичай псевдоніми в істероїдів «...з'являються не для приховування справжнього імені, а для символіки» (Єгідес 2002: 139) (переклад з російської та жирний шрифт автор. – В. П). Один із псевдонімів М. Драгоманова – *Українець*. Хтозна, чи не за його прикладом Олена Пчілка підбрала псевдонім для своєї обдарованої доньки? (див. про псевдонім Л. Косач докладно: Ольшевський 2005). Однакові псевдоніми, уподобані близькими родичами, стали не тільки символічними, але й діагностичними для виявлення схожих психологічних рис.

Єднала багатьох представників славного роду і схильність до *вивчення іноземних мов*, що теж указує на детермінантні ознаки істероїдності. Ольга Косач-Кривинюк, сестра Лесі, наголошувала, що «своєю здатністю до мов Леся вдалася в нашу матір, і взагалі це була в неї драгоманівська риса, може єдина не косачівська» (Косач-Кривинюк 2006: 885). За сімейним переказом, материнський рід Лесі Українки започаткував грек-драгоман, який служив у гетьманській канцелярії Богдана Хмельницького. Пояснюючи, ким був цей легендарний пробанд, Олена Пчілка писала: «Як звісно, слово „драгоман“ і в нашій мові здавен мало значення назви загальної, а

не імені власного; слово це по своєму первісному змісту означає – перекладач» (Пчілка Олена 1988: 501). На переконання психологів-еволюціоністів, мовне (граматичне) «„чуття“ належить до сув'язі спадкових психодинамічних характеристик особистості» й «у мовного інстинкту є свій ген, розташований на хромосомі 7. Він виконує щонайменше частину роботи з формування певних ділянок мозку зародка, наділяючи їх чутливістю до сприйняття й розуміння мовлення» (Ридлі 2008: 122–142). Отже, здатність легко засвоювати нову лексику та граматику Драгоманови успадковували й передавали з покоління в покоління, починаючи від свого історичного предка. Володіючи кількома іноземними мовами, М. Драгоманов спонукав до цієї європейської традиції й племінницю, а вона залюбки розвивала свої лінгвістичні здібності, розповідаючи про це в листах, порівн. (виділення жирним шрифтом у цитатах автор. – В. П.): «*Бувши в Одесі, я хотіла учитись **по-англійськи** і навіть вже знайшла собі, учительку (...). **По-італ'янськи** я вже трохи підучилась сама і коли дістану собі книжок та словаря, то, може, й про перекладання можна буде подумати. «В ожидании будущих благ» надолужаю **французьким та німецьким**» (від 5 січня 1890 р.) (с. 45); «Я вже почала нарешті вчитись **по-англійськи** (се моє давнє бажання!), і поки що діло йде влад, не вважаючи на собачу вимову. Проте я думаю, що нема в світі такого звука, якого б я не могла вимовити, поставившись трошки. Тепер я ще більше допевнилась, що з книжки, без живої речі, не можна вивчитись **англійської** вимови, та, здається, не тільки **англійської**, а й ніякої. О коли-то я читатиму Шекспіра в оригіналі?» (від 24 листопада 1893 р., Київ) (с. 183); «Моя **англійська мова саме налаждалась як слід!**» (від 30 березня 1894 р., Київ) (с. 225); «Будьте певні, що я Вам не покину **англійської мови**, не на те я її вчилась, щоб так хутко покинути. Я куплю собі словаря і книжок та так нашипуюся за літо, що хоч в Англію і то не страшно» (від 17 квітня 1894 р., Київ) (с. 228); «Перекладала з **французької** Біблії, бо іншої тут не могла дістати» (від 3 вересня 1891 р.) (с. 113). Про Лесині знання багатьох мов свідчать численні чужоземні вкраплення, подані латинською та кириличною графікою, якими поетка щедро пересипала свої послання, порівн.:*

3. *quasi* (лат.) – ніби (с. 84); *mania grandiosa* (лат.) – манія величності (с. 230);

4. *le ridicule* (франц.) – смішне (с. 102); *Qui s'excuse, s'accuse* (франц.) – Хто виправдовується, той себе обвинувачує (с. 142); *l'orthographe* (франц.) – правопис (с. 148); *L'état c'est moi* (франц.) – Держава – це я (с. 230); *sans propos* (франц.) – не до речі (с. 231); *enfant terrible* (франц.) – жахливу дитину (франц.) (с. 229); *Laissez faire, laissez passer* (франц.) – Хай буде, як буде (с. 163); *en ta qualité de poetesse* (франц.) – з мою

вдачею поетеси (с. 243); *La grande Encyclopédie* (франц.) – великої енциклопедії (с. 182);

5. *Drang und Sturm* (нім.) – Порив і буря (с. 101); *Schöne Wiege meiner Leiden!* (нім.) – Прекрасна колиска моїх страждань! (с. 152); *Hochverrath* (нім.) – зрада держави (с. 230); *Es ist eine alte Geschichte!* (нім.) – Це стара історія! (с. 202); *Lehrjahre* (нім.) – роки навчання (с. 234);

6. *Чиє би цялятки мичалі, а чиє б і мовчалі!* (білор.) – *Чиє б теля мичало, а чиє б і мовчало* (с. 163);

7. *Jeść, sprać i nic nie robić* (польськ.) – *Їсти, спати і нічого не робити* (с. 143); *довжелезна курація* (польськ.) – лікування (с. 44); *Czekam Waszego listu, jak ziemia rosy niebieskiej* (польськ.) – *Чекаю Вашого листа, як земля небесної роси* (с. 235);

8. *solo* (італ.) – *сам один* (с. 151);

9. *У ш-ш-ш да живеє (...)*! (болг.) – *Хай живе* (с. 250); *хоро* (болг.) – *національний танок, хоровод* (с. 251); *стига толкоз* (болг.) – *цього виста-чає* (с. 258).

Безперечно, Леся Українка «(...) була поліглотом, оскільки мала добру мовну компетенцію не лише щодо рідної української мови та мови російської (...), але й була вправна в польській, болгарській, чеській, французькій, німецькій, італійській, латинській та грецькій, добре володіла англійською, прагнула вивчити іспанську» (Космеда 2018: 97).

Притаманна істероїдам *пристрасть до подорожей* і бажання *вивчати чужі культури* вербалізовано онімами на позначення географічних назв. Місця численних мандрівок і подорожей адресанта легко встановити за топонімами: *Софія* (с. 257), *Відень* (с. 82), *Євпаторія* (с. 100), *Шабо* (с. 109), *Владая* (с. 243, 250); *Гадяч, Полонне Звягль* (с. 152), *Київ* (с. 149, 182), *Одеса* (с. 161), *Кременчук* (с. 162), *Николаєво* (с. 167), *Колодяжне* (с. 44, 123, 129, 142, 147 та ін.). У листі від 17 березня 1891 р. з Відня Леся пише до дядька: «Скажіть Зорі (...), що одержали ми його карти і що я дуже симпатизую його замірові статись моряком, бо я сама колись **маю відбутися подоріж довкола світу** – може, в компанії з ним. Тим часом цілюю свого компаніона, дожидаючи ближчої знайомості» (с. 86).

У контексті теми, що стосується любові до мандрів і вивчення чужих культур, принагідно зауважмо, що Михайла Драгоманова й Лесю Українку поєднувала ще й тема любові до Болгарії. За переконаннями Івана Романченка, М. Драгоманов мав у Софії неабиякий авторитет і чудові умови для наукової праці. «Студентська молодь Софійського університету швидко переконалася у величезній ерудиції Драгоманова, тому аудиторії завжди були переповнені не лише студентами історико-філологічного, а й інших факультетів. На лекції професора Драгоманова приходили і викла-

дачі, щоб послухати нове слово в історії світової культури» (Романченко 1958: 148). Перебуваючи в еміграції, працюючи професором Софійського університету, М. Драгоманов водночас вивчав історію болгарської культури, болгарської народної творчості. Аналіз епістолярного дискурсу доводить, що Леся цікавилася болгарськими коломийками, колядками, звичаями, неодноразово відвідувала дядька в Софії. А в листі від 17 січня 1894 р. вона інформує: *«Тут до нас приходив Кліс[ургський], обіцяв принести мені болгарських книжок. Він дуже здивувався, що я можу вимовити болгарський «ъ» зовсім так, як він! Ми з ним будемо один одного вчити, він мене по-болгарськи, а я його по-українськи. (...) Я, певне, так по-болгарськи говоритиму, якщо буду в Болгарії»* (с. 203).

Генофонд роду Драгоманових проявився і в надзвичайній суспільній активності, що теж притаманно істероїдам. Тут Леся продовжила лінію Олени Пчілки та дядька Михайла Драгоманова, які активно долучалися до громадської діяльності. Спостерігаючи суспільно-економічні зміни у свідомості народу, поетеса пише про це в листі з Відня від 17 березня 1891 р.: *«(...) а в Галичині ми не знали поступовішої партії над народовців, бо про нову партію радикальську дуже мало чували та просто думали, що вона складається з двох-трьох чоловік, та й годі, і що вона не має жадного впливу на народ. Про москвофільську партію нічого й казати: хто би там став у неї поступових ідей шукати? До «Народу» наші люди відносились якось досить скептично, бо думали, що всі його ідеї походять від Франка та Павлика і на них же кінчаються. До того ж «Народ» відвертав від себе наших людей тим, що мало змагався з „кацапами“, а дуже багато з народовцями (а симпатії українців були таки найбільше на народовській стороні), до того ж нас прикро вражав його сварливий тон, – я й тепер думаю, що він собі шкодить отим нестримливим тоном (...)»* (с. 85). Зацікавленість письменниці життям української громадськості актуалізується через згадувані нею відомості про народовців, москвофілів, радикалів, вибори, газети. Динаміку тогочасного соціального життя можна відчутти за частотністю й продуктивністю вживання в її листах суспільно-політичної лексики, порівн.: *вибори, галицькі справи та відносини* (с. 83), *галицьке народовство, українство, угода, національство, критичний напрям, новий рух* (с. 111), *галицькі емігранти* (с. 142), *громадські теми, громадські справи, патріотичні думки* (с. 144), *радикальство в Україні* (с. 150), *український індивідуалізм* (с. 151), *національне відродження* (с. 152), *Товариство ім. Шевченка, Львівська Академія наук* (с. 153), *українські клерикали* (с. 162), *адепти, унія* (с. 163), *космополітизм* (с. 202). Особистісні суспільні контакти інколи репрезентовані образно та чуттєво за допомогою лексичних емотивів з відповідним експресивним навантаженням,

порівн.: *«Певне, тепер вдома обридну своїм товаришам з Галичиною, та «Січею», та радикалами, але вже нехай узброяться терпеливістю... „Січі“ та „січовиків“ ніколи не забуду, а лихим словом не згадаю»* (від 17 березня 1891) (с. 86). Часті подорожі за кордон давали можливість порівнювати особливості життя в Україні з життям людей в інших країнах. У роздумах про це ефектно омовлюється суспільно-політична проблематика з актуалізацією емоційно-експресивної песимістичної тональності. Так, у листі з Відня 17 березня 1891 р. поетеса писала до М. Драгоманова: *«Мені тепер ще тяжче буде у своєму краї, ніж досі було. Мені сором, що ми такі невольні, що носимо кайдани і стимо під ними спокійно. Отже, я прокинулась, і тяжко мені, і жаль, і болить...»* (с. 83).

Важливим вербальним показником прихованої істероїдності вважають факт наявності в текстах *соматичної* лексики. Під соматизмами традиційно розуміють реальні (*руки, нога, голова*) чи ірреальні частини тіла (*дух, душа*). Питання про зв'язок соматизмів з акцентуваністю недостатньо висвітлене в сучасній психолінгвістиці. Валерій Белянін зауважував, що в текстах істероїдів «величезна увага (...) приділяється частинам тіла людини. Важко назвати таку частину тіла, яка б не згадувалася в них» (Белянін 2000: 190). У публіцистичному чи епістолярному дискурсі соматизми найчастіше слугують для вербалізації фізіологічних станів чи певного вияву інтуїції. У Лесиному ж мовосвіті названа лексика актуалізується для відтворення буденних фактів соціально-побутового життя, порівн.: *«людей в тім'я б'ють героїчними книгами»*; *«(...) там би йому лежати, а не людям голови туманити»* (с. 163); *«(...) кому ще вуха не позаростали (...)*» (с. 102–103); *«Вам і без мене повна голова сих справ»* (с. 148); *«О певне, мороку й туману багато ще в наших «головах слухаючих!»*» (с. 163); *«Ет, коли в яке галицьке діло не вступи, то аж ноги в'януть, таке воно завжди неподібне виходить. (...) коли, після довгого перериву, глянути у їхні справи, то аж голова заморочиться від трудності орієнтування в них. (...) нема тяжчої та маруднішої роботи, як робота українського галицького публіциста, і приступатись до неї треба з міцною головою та твердою вдачею»* (від 15.03.1892) (с. 148). Виявлено й незвичний контекст із соматичною метонімією на позначення негативних міжособистісних стосунків: *«(...) коли Барвінський голова, то які ж там уже руки й ноги будуть при такій голові?..»* (травень 1893) (с. 153). Індивідуальна специфіка використання соматичної лексики – показник вишуканості, лінгвокреативності авторки, порівн.: *«Здається, що коли я буду тенденцію за волосся притягати, то всім буде чутно, як їй волос тріщатиме нещасній. А вона як схоче, то й сама до мене приїде, тоді я вже її не прожену (...)*» (від 15.03.1892) (с. 130).

Отже, психологічний вимір елітарної лінгвоперсони виразно простежується через аналіз епістолярного дискурсу як важливих его-текстових репрезентантів. Листи Лесі Українки до М. Драгоманова – це не тільки епістолярна модель ідеальних родинних стосунків – любові, дружби та поваги, своєрідної вербалізації відповідних інтимних зв'язків між близькими не лише по крові, але й за духом родичами. Це передусім цінне джерело для дослідження теорії і практики психоакцентуації мовної особистості, що сприятиме накопиченню досвіду механізмів опису психотипу лінгвоперсони загалом. У своєму персональному дискурсі авторка епістем репрезентує свідомість суспільно активної людини, вербалізує основні риси свого характеру та вдачі, зокрема як особистості емоційної, експресивної, здібної, мрійливої, життєрадісної, товариської, спостережливої, принципової, залюбленої в мистецтво, історію, мову. Усі ці нахили особистості, риси її характеру, як було продемонстровано, закладені природою, генотипом, і, як доведено, є ознакою істероїдності. Однак показано, що розвинулися вони виключно у відповідному суспільному та, власне, родинному оточенні. Залучаючи вироблену на сьогодні методіку психоакцентуації (В. Беляєв, І. Мазирка, Т. Прокоф'єва, Є. Чалкова, Т. Лапкіна), зокрема фокусуючи увагу на (1) омовленні системи важливих життєвих фактів (вибір псевдоніма; прагнення вивчати мови; багатомовність; іншомовні вкраплення; актуалізація суспільно-політичних понять, соматичної та емоційно-експресивної лексики; здатність до лінгвокреативної діяльності загалом), (2) своєрідності вияву мовної свідомості, (3) особливостях мовлення, мовної та комунікативної компетенції доводимо, що Леся Українка належить до істеродного психотипу.

Література:

- Аркушин 2008:** Аркушин, Г. Л. Поліські топоніми в листах Лесі Українки та сучасна проблема їх написання. – В: Леся Українка і сучасність: 3б. наук. пр. Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008, Т. 4, кн. 2, 299–306.
- Белянін 2000:** Белянін, В. П. Основы психолінгвистической диагностики. (Моделі мира в літературі). Москва: Тривола, 2000, 190. <http://pedlib.ru/Books/3/0476/3_0476-190.shtml> (відвідано 20.10.2021).
- Богдан 2013:** Богдан, С. Вербалізація концепту свято в епістолярній поведінці Лесі Українки. – *Studia Ukrainica Poznania*, 2013, 1, 23–38.
- Бондаренко 2002:** Бондаренко, Я. О. Дискурс акцентуованих мовних особистостей: комунікативно-когнітивний аспект (на матеріалі персонажного мовлення в сучасній американській художній прозі): автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.04. Київ, 2002.
- Денисюк 2005:** Денисюк, І. Драгоманови-Косачі в інтелектуальному житті України (питання династичного вивчення діячів культури). Літературознавчі та фолькло-

- ристичні праці: у 3 т., 4 кн. Львів: [Львівський національний університет ім. І. Франка], 2005, Т. 1: Літературознавчі дослідження, Кн. 1, 165–167.
- Егідес 2002:** Егідес, А. Как научиться разбираться в людях или психологический рисунок личности. Москва, 2002. file:///C:/Users/90C5~1/AppData/Local/Temp/Rar\$DIa5500.15888/avidreaders.ru (відвідано 23.10.2021).
- Колесниченко 2013:** Колесниченко, В. Роль акцентуаций характера в самореализации личности: диссертация ... кандидата психологических наук: 19.00.01. Москва, 2013.
- Косач-Кривинюк 2006:** Косач-Кривинюк, О. Леся Українка: хронологія життя і творчості [вст. ст. М. Г. Жулинського]. Репринт. вид. Луцьк: Волин. обл. друк., 2006, XVI.
- Космеда 2018:** Космеда, Т. Лінгвокреативність Лесі Українки в її епо-текстах (на матеріалі епістолярію поетеси (1870 – 1890) та її роздумів про листи в художніх текстах). – *Roczniki Humanistyczne*, 2018, 66 (7), 89–107.
- Мазирка 2008:** Мазирка, И. О. Психолінгвістическіе основы вербальной характеристики личности и языковой картины мира героев художественной литературы: автореферат дисс. ... докт. філол. наук. Москва, 2008.
- Ольшовський 2005:** Ольшовський, І. Леся Українка. Містика імені й долі. Луцьк: ВМА „Терен“, 2005.
- Прокоф'єва 2009:** Прокоф'єва, Т. Семантическое поле истероидной акцентуации личности: автореферат дисс. ... канд. філол. наук. Специальность 10.02.19. Москва, 2009.
- Пчілка Олена 1988:** Пчілка, Олена. Твори [упоряд., авт. передм. і приміт. Н. О. Вишнеvsька]. Київ: Дніпро, 1988.
- Ридлі 2008:** Ридлі, М. Геном: автобіографія вида в 23 главах / Мэтт Ридлі; [пер. с англ. и ред. канд. биол. наук О. Н. Ревы]. М.: Эксмо, 2008.
- Романченко 1958:** Романченко, І. С. Михайло Драгоманов у Болгарії. – В: Жовтень, 1958, 5, 145–151.
- Святовець 1981:** Святовець, В. Ф. Епістолярна спадщина Лесі Українки. Київ: Видавництво „Вища школа“ при КДУ, 1981.
- Статєєва 1997:** Статєєва, В. І. Українські письменники про проблеми літературної мови та мовознавства кінця ХІХ – початку ХХ ст. (на матеріалі спадщини М. Коцюбинського, Лесі Українки, Б. Грінченка та ін.). Ужгород: Спалах, 1997.
- Українка Леся 1876 – 1897:** Українка, Леся. Зібрання творів: у 12 т. К.: Наукова думка, 1975 – 1979, Т. 10 – 12. Листи: Т. 10 (1876 – 1897), 1978.
- Чалкова, Лапкина 2001:** Чалкова, Е. Г., Т. О. Лапкина. Лингвистические и психолого-педагогические аспекты исследования акцентуаций личности. Москва: Изд-во «Народный учитель», 2001.

Інформація про автора:

Віталія Папіш – докторант Донецького національного університету імені Василя Стуса, м. Вінниця Україна; доцент кафедри української мови ДВНЗ «Ужгородський національний університет», Ужгород, Україна.

Email: vitalija.papish@uzhnu.edu.ua